

Nummer 52, 3 oktober 2011. ISSN 2031-0293

Paulo Charruadas en Stéphane Demeter

Voor een gewestelijke bouwarcheologie.

Beter omgaan met de oude architectuur in Brussel

Vertaling: Benny Winant

Hoewel de situatie in Brussel de laatste jaren aanzienlijk is verbeterd, zijn er nog steeds een aantal administratieve, reglementaire en wetenschappelijke problemen met het beheer, de herkenning, de bescherming en de bewaring van het onroerend erfgoed dat van het ancien régime dateert. Dit artikel wijst op het belang van de ontwikkeling van een gewestelijke bouwarcheologie door [1] een balans op te maken van de studie en de bescherming van het oude architecturale erfgoed te Brussel, [2] de belangrijkste problemen die dit beheer verstoren te beschrijven en [3] verschillende mogelijke oplossingen aan te reiken en het potentieel van de ontwikkeling van de bouwarcheologie voor de toekomst van het stadsgewest aan te tonen.

Paulo Charruadas (ULB, doctor in geschiedenis, kunst en archeologie, 2008) is onderzoeker aan het Centre de Recherche en Archéologie et Patrimoine van de ULB. Na zijn onderzoek over de sociaaleconomische relaties tussen Brussel en het platteland in de middeleeuwen (thesis die binnenkort gepubliceerd wordt door de Koninklijke Academie van België), richt hij sinds 2009 zijn onderzoek op de bouwarcheologie, het architecturaal erfgoed en de materiële geschiedenis van Brussel. Hij is coauteur van het boek dat onlangs werd gepubliceerd onder leiding van Serge Jaumain, *Histoire et patrimoine des communes de Belgique, La Région de Bruxelles*, 2008.

Stéphane Demeter (ULB, master in middeleeuwse geschiedenis, 1988, en master overheidsmanagement, 2003) is attaché bij de Directie Monumenten en Landschappen van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, waar hij sinds 1996 het beheer van het archeologisch erfgoed coördineert. Hij is coauteur van de Atlas van de archeologische ondergrond van het Brussels Gewest (24 boekdelen – 1992/2011). Daarnaast verricht hij grondig onderzoek naar de middeleeuwse versterkingen van Brussel. Hij is voorzitter van ICOMOS Wallonie-Bruxelles, de Franstalige Belgische afdeling van de Internationale Raad voor Monumenten en Landschappen.

Paulo Charruadas, +32(0)2 650 32 12 / +32(0)0473 38 20 23, pcharrua@ulb.ac.be
Stéphane Demeter, +32(0)2 204 24 18, sdemeter@mrbc.irisnet.be

Christophe Mincke (Redactiesecretaris), +32(0)2 211 78 22 / +32(0)473 21 02 65, mincke@fusl.ac.be

Inleiding

1. Na de 'brusselisering' van de jaren 60-70 zijn de ruimtelijke ordening in het Gewest en de integratie van de culturele waarde van het onroerend erfgoed aanzienlijk verbeterd. Daardoor kon het rijk onroerend erfgoed van Brussel onder de aandacht worden gebracht. Niettemin worden er nog steeds verschillende tekortkomingen vastgesteld bij de bescherming van het architecturaal erfgoed, zowel wat de financiële en materiële middelen als de administratieve en wetenschappelijke instrumenten betreft. Het is beter gesteld met het Brussels onroerend erfgoed, maar het opsporen, beschermen en bewaren van het monumentaal, archeologisch en historisch erfgoed van de stad moet efficiën-

ter verlopen, vooral dan het gewone erfgoed dat alom aanwezig, maar ook het meest miskend is¹.

2. Dit artikel heeft een tweevoudig doel. Enerzijds maakt het een stand van zaken in Brussel op en stelt het vast wat de grootste problemen zijn. Anderzijds reikt het mogelijke oplossingen aan en toont het hoe een beter erfgoedbeleid via de ontwikkeling van de bouwarcheologie uiterst positief kan uitdraaien voor de toekomst van het stadsge-
west².

3. Om onze analyse in goede banen te leiden, dienen we eerst enkele definities te verstrekken en de context te schetsen. Wat verstaat men precies onder onroerend erfgoed of oude gebouwen? Wat is bouwarcheologie? Hoe kunnen bouwarcheologische studies en de daaruit resulterende betere kennis van de materiële geschiedenis van de stad bijdragen tot het duurzaam beheer van het architecturaal erfgoed ?

4. Het begrip 'erfgoed' doet ons onbewust denken aan grote monumenten, die behoren tot wat men traditioneel het grote erfgoed (ker-

¹Volgens een beknopt overzicht van de oude huizen in Brussel dat Philippe Sosnowska heeft opgesteld op basis van de inventaris van het *Monumentaal Erfgoed* (1989-1994) zijn er 678 dergelijke huizen, waarvan 457 dateren van vóór de beschieting van 1695. De toekomstperspectieven zijn dus echt gunstig voor een ernstige en volledige archeologische studie van dat miskend erfgoed.

²Dit artikel past in het kader van een project *Prospective Research for Brussels* dat gefinancierd wordt door het Instituut ter Bevordering van het Wetenschappelijk Onderzoek en de Innovatie in Brussel (IWOIB) en uitgevoerd wordt door het Centre de Recherche en Archéologie et Patrimoine van de ULB in nauwe samenwerking met de Directie Monumenten en Landschappen (Stéphane Demeter, coördinator van het "archeologisch laboratorium van Brussel" en Cecilia Paredes, coördinator van het "Documentatiecentrum"): Paulo Charruadas (ULB), "Archéologie du bâti en région bruxelloise: analyse, mise en oeuvre documentaire et éléments de programme" onder leiding van Michel de Waha, 2009-2012.

ken, kathedralen, stadhuizen, kastelen...) noemt, en aan gebouwen die beschermd zijn om culturele, artistieke, historische of folkloristische redenen. Het belang van dit erfgoed in strikte zin staat buiten kijf, maar het kan worden beschouwd als het topje van de ijsberg, waarbij het deel onder de waterlijn nog opgespoord, bestudeerd en uiteindelijk beschermd moet worden. Het begrip 'oud onroerend erfgoed', zoals we dat in dit artikel gebruiken, verwijst bijgevolg naar alle Brusselse gebouwen van het ancien régime³, zowel het beschermde en het op de bewaarlijst⁴ ingeschreven erfgoed als het niet-beschermde erfgoed, waarvan nog een exhaustieve inventaris en een grondige studie dienen te worden gemaakt. Die oude gebouwen zijn talrijk aanwezig en nog in grote mate miskend. Ze zijn meestal gebouwd volgens de traditionele burgerlijke architectuur en bestaan uit oude huizen of delen van oude huizen die onopvallend werden bewaard in het huidige stadswefsel en vaak verborgen liggen achter gevels en recentere verbouwingen die onvermijdelijk zijn in het bestaan van een gebouw.

5. Voor de studie van dat gewone erfgoed, dat uit chronologisch opeenvolgende strata bestaat, is een fundamentele rol weggelegd voor de archeologie.

6. Bouwarcheologie is een recente wetenschappelijke discipline die de materiële sporen die de vorige generaties hebben achtergelaten in de bouw en de architecturale productie (vooral bovengronds, maar ook

ondergronds) bestudeert⁵. Net als haar zusterdiscipline, de archeologie van de ondergrond, berust ze op het deels reëel en deels intellectueel demonteren van de opeenvolgende strata van een gebouw (de verschillende bouwfasen) om meer inzicht te krijgen in de structuren, de logica volgens welke de gebouwen in hun omgeving geïntegreerd zijn en uiteindelijk de samenlevingen die ze hebben gebouwd en verbouwd. Bouwarcheologie is een middel om het verleden te begrijpen en tevens een essentiële activiteit voor het beheer van het oude erfgoed (De Jonge en Van Balen, 2002; Schuller, 2002). Ze maakt het immers mogelijk om de algemene toestand en de historische waarde van een onroerend goed nauwkeurig in te schatten. Deze kennis gaat wel te verstaan veel verder dan de traditionele benaderingen die gebaseerd zijn op een beschrijving van de buitenmuren en op esthetische en stilistische beschouwingen.

7. De complexiteit van het stadswefsel en het historisch potentieel van het onroerend erfgoed in de vroeger bewoonde zones – sommige archeologen gebruiken de millefeuille als metafoor – werden onlangs geïllustreerd bij de restauratie van het huis Dewez, Lakensestraat 73-75. Het huis heeft aan de straatzijde een classicistische voorgevel en werd lange tijd en zonder al te veel nuances eind XVIIIe eeuw gedateerd. In het kader van een grondige archeologische studie tijdens de restauratie in de periode 2004-2009 kon men grondige kennis van het

³De aldus vastgestelde chronologische grens komt overeen met de periode waarvoor de archeologische methode de belangrijkste studiemethode en het onontbeerlijke instrument is om het onroerend erfgoed van de menselijke samenlevingen volledig te begrijpen. Die periode werd lange tijd beperkt tot de oudheid en daarna tot de middeleeuwen, maar vandaag loopt ze tot het einde van de XVIIIe eeuw en wellicht zal ze door de versnelling van de technologische ontwikkeling binnenkort een deel van de XIXe eeuw omvatten.

⁴Sinds 1993 hebben de overheden – oorspronkelijk de Staat en sinds 1989 het Brussels Hoofdstedelijk Gewest - de mogelijkheid om gebouwen met erfgoedwaarde wettelijk te beschermen via bescherming als monument of via inschrijving als monument op de bewaarlijst (zie het register van het beschermde erfgoed: www.monument.irisnet.be). In de twee gevallen is de eigenaar ertoe verplicht de erfgoedwaarde van het pand te behouden. Bij bescherming mag geen enkel onderdeel van het onroerend goed worden gesloopt, maar heeft men recht op overheidssubsidies om het te onderhouden en te restaureren. Een op de bewaarlijst ingeschreven goed mag verbouwd worden, maar dan komt de eigenaar niet in aanmerking voor overheidsfinanciering.

⁵De conceptuele onzekerheid die gepaard ging met de opkomst van deze recente discipline vanuit de "traditionele" archeologie van de ondergrond blijkt uit het grote aantal terminologische varianten in de verschillende Europese landen: "archéologie du bâti", "archéologie du bâtiment" en "archéologie monumentale" en zelfs "archéologie de la construction" (Franstalige landen), "Bauforschung" en specifiekere "Hausforschung" (Duitstalige landen), "Building Archaeology" (Engelstalige landen), "Archeologia dell'Architettura" (Italië), "Bouwhistorie" en "Huizenonderzoek" (Vlaanderen en Nederland). Vandaag wordt bouwarcheologie hoofdzakelijk beoefend op de architecturale getuigen van het ancien régime. Enkel het Verenigd Koninkrijk heeft thans methodes ontwikkeld en knowhow opgebouwd op het gebied van de hedendaagse industriële bouwarcheologie.

Foto 1. Huis Dewez, buitengevel in classicistische stijl aan de Lakensestraat in het centrum van Brussel (© Philippe Sosnowska, Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis, 2004).

gebouw verwerven door een aandachtig onderzoek van het metselwerk en het timmerwerk en aldus tot het inzicht komen dat het gebouw in feite een hybride constructie was die verschillende reeds bestaande huizen (waarvan één misschien van de XVe eeuw dateert) omvat die gedeeltelijk hergebruikt werden voor de bouw van het huis, dat op het eerste gezicht van de classicistische periode dateert (SOSNOWKSA, te verschijnen). Op grotere schaal, zoals in Montpellier, werd een pro-

Foto 2. Huis Dewez, binnenhuisinrichting eind XVIIIe eeuw (© Philippe Sosnowska, Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis, 2009).

Foto 3. Begijnhof van Anderlecht, Kapelaanstraat 6. Dakconstructie van het westelijk gebouw van het complex dat in de XVIIe eeuw werd gebouwd in baksteen. Op de voorgrond dakgebinte nr. 2, dat gebruikmaakt van de oude houten constructie van de voorgevel van een middeleeuws gebouw in vakwerk dat misschien van de XIIIe-XIVe eeuw dateert (© Paulo Charruadas en Philippe Sosnowska, Centre de Recherche en Archéologie et Patrimoine, Université Libre de Bruxelles, 2010).

gramma opgezet om de classicistische huizen van de XVIIe eeuw systematisch te bestuderen. Daardoor kon men een zeer groot aantal oudere structuren op het spoor komen, waaronder bijna tweehonderd overblijfselen van huizen die van de XIIe-XIIIe eeuw dateren (SOURNIA en VAYSETTES, 1991).

8. In deze voorbeeldgevallen kon men dankzij de bouwarcheologie de verschillende bouwfases duidelijk vaststellen, het erfgoed in al zijn complexiteit registreren en nauwkeurig documenteren en tevens richting geven aan de beschermings- en bewaringsprocedures met het oog op een duurzaam beheer en een beheersing van de kosten.

9. Op dit ogenblik beschikt het Brussels Gewest weliswaar over wet- en regelgeving om het onroerend erfgoed te bewaren (BWRO⁶, art. 206 tot 250), maar de rol van de bouwarcheologie is er zeer beperkt en voorbeelden zoals dat van het huis Dewez blijven uitzonderlijk. Voor de traditionele oude gebouwen bestaat er dus een discrepantie tussen de hoge kwaliteit van de beschermings- en bewaringsinstrumenten en de ontoereikende procedures om dat erfgoed op te sporen en te identificeren, daar ze zich hoofdzakelijk op de buitenkant van de gebouwen baseren en bijgevolg louter approximatieve waarnemingen zijn. Als de degelijke bewaringsprocedures worden toegepast op erfgoed dat onvoldoende bestudeerd werd, kan zulks leiden tot grote fouten, zelfs

⁶Brussels Wetboek voor Ruimtelijke Ordening, uitgevaardigd in 2004. Te raadplegen op: http://www.bruxelles.irisnet.be/nl/citoyens/home/urbanisme/contexte_legal.shtml.

wanneer de onroerende goederen bij overheidsbesluit worden beschermd. Het risico is natuurlijk nog groter voor erfgoed waarvoor geen wettelijke beschermingsmaatregelen zijn genomen. De gebrekkige kennis doet afbreuk aan de kwaliteit van de ingrepen van de beheerders van het oude erfgoed, omdat ze soms blindelings te werk moeten gaan.

10. Die manco's worden ook aangeklaagd door de specialisten in de geschiedenis van Brussel, die in de wetenschappelijke productie een gebrek aan studies en onderzoek over de materiële geschiedenis van de stad en haar rand, de verstedelijkingsprocessen en de morfologieën en typologieën van de middeleeuwse en postmiddeleeuwse burgerwoningen vaststellen. Bij de recente wetenschappelijke productie vinden we gelukkig de studies die de bouwarcheoloog van de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis, Philippe Sosnowska, heeft uitgevoerd tussen 2004 en 2009 (onder meer opgravingen in het huis Dewez), maar de omvang ervan blijft beperkt. Het leeuwendeel van het onderzoek naar architectuur en stedenbouw, dat meer gebaseerd is op kunstgeschiedenis dan op archeologie, is gewijd aan de productie van de XIXe–XXe eeuw. De periode van het ancien régime komt doorgaans weinig aan bod, behalve de overbekende Grote Markt (HEYMANS, 2007).

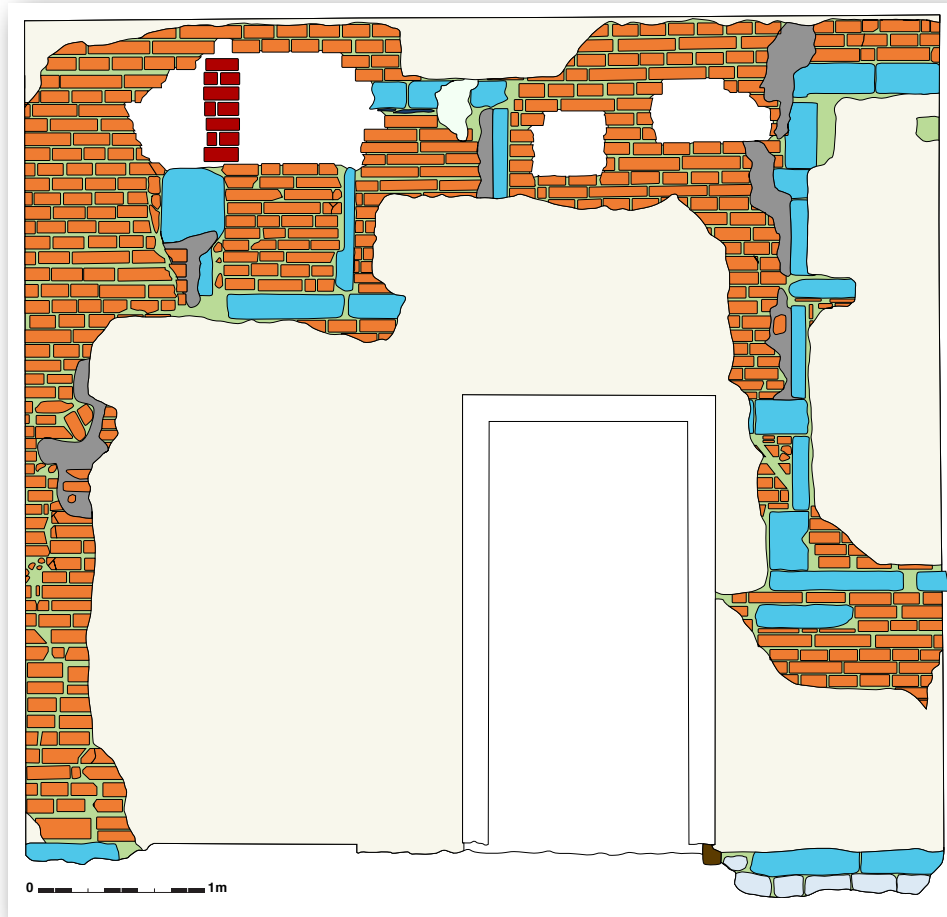
11. Bij gebrek aan een grondige kennis van het onroerend erfgoed is het zeer moeilijk om duurzaam beheer, waardering van het erfgoed en culturele of toeristische promotie in de praktijk te brengen en is succes helemaal niet gewaarborgd.

1. De praktijk van de bouwarcheologie in Brussel: historisch overzicht en stand van zaken

1.1. Vóór de regionalisering van 1989

12. Ondanks enkele studies over prestigieuze religieuze gebouwen zoals de Sint-Michiels- en Sint-Goedelekathedraal, de Kapellekerk of nog de Sint-Niklaaskerk, kan men ervan uitgaan dat de archeologische interesse voor de oude gebouwen in Brussel pas ontstond aan het prille begin van de XXe eeuw, toen de wijken aan het huidige Centraal-Station werden gesaneerd tijdens de werken om de spoorverbinding tussen het Noord- en het Zuidstation tot stand te brengen. In 1903 besliste de stad op voorstel van de Société d'Archéologie de Bruxelles om het Comité d'étude du Vieux-Bruxelles op te richten. Deze gemengde commissie was samengesteld uit vertegenwoordigers van de stad en leden van de Société d'Archéologie de Bruxelles. Het Comité kreeg een drievoudige opdracht: in de hele Vijfhoek en in de oude buitenwijken oude gebouwen met artistieke of pittoreske waarde opsporen en fotograferen en die documentatie bijeenbrengen in een gestructureerd en becommentarieerd fonds; monografieën publiceren over bedreigde wijken of erfgoedthema's die relevant zijn voor de Brusselse identiteit; de gebouwen en voorbeelden van architectuur "van archeologisch en esthetisch belang" zo goed mogelijk bewaren en daarbij de impact van de projecten voor de restauratie, heraanleg en heropbouw van de stad evalueren en eventueel aanbevelingen doen aan de bevoegde overheden. Het Comité stopte zijn activiteiten aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog (MEYFROOTS, 2001).

13. Dat uitstekende begin zag er veelbelovend uit, maar men moet toegeven dat de resultaten op zijn minst ontgoochelend waren. Er werden inderdaad enkele gebouwen beschermd en bestudeerd, maar vóór 1989 werden slechts vier echte archeologische studies van gebouwen uitgevoerd: de eerste in de Goudstraat in het kader van de werken aan de Noord-Zuidverbinding, de tweede in de Hoogstraat voor het Breughelhuis, de derde in de Eikstraat voor het Schotthuis en de vierde op het Koningsplein voor de overblijfselen van het Hof van Hoogstraeten. Dit overzicht van het kleine aantal studies is een pijnlijke herinnering aan

de talrijke gevallen waarbij oude structuren werden blootgelegd en verbouwd of gesloopt zonder enig onderzoek of archeologische studie⁷.

1.2. Na 1989

14. Op het moment van de regionalisering ziet de situatie er dus niet rooskleurig uit. Een overzicht van de gebieden die in de Vijfhoek werden gesloopt, wijst op een grote archeologische erosie (DE WAHA, 1994, p. 251, CABUY en DEMETER, 1995, p. 32). De oprichting van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest in 1989 was een belangrijk keerpunt in die zin dat de archeologische knowhow kon worden uitgebouwd en opgewaardeerd. De uitoefening van die bevoegdheid door de Directie Monumenten en Landschappen werd echter pas officieel in 1996, toen de cel Archeologie werd opgericht. Vanaf 1991 werd evenwel begonnen aan een inventaris in het kader van een overeenkomst met de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis. Aldus werden de *Atlassen van de archeologische ondergrond* opgesteld. Ze bevatten ten behoeve van de archeologen en de bouwprofessionals een indeling van de terreinen van het Gewest volgens het vermoedelijk archeologisch potentieel. De reeks werd onderbroken tussen 1997 en 2002, maar zou binnenkort volledig moeten zijn en het hele grondgebied van het Gewest bestrijken⁸.

Foto 4: overzicht "steen per steen" van metselwerk in het huis de Mérode. Deze gevel van de XVIe eeuw werd geïntegreerd in een constructie van de XVIIIe eeuw en ziet uit op het Poelaertplein. Dit is een voorbeeld van het werk dat de archeoloog doet om de verschillende bouwfases te begrijpen en te reconstrueren (© Pacôme Béro & Philippe Sosnowska, Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis, 2007).

⁷Onder meer bij de bouw van de metro (muren van de tweede omwalling tussen de Antwerpse poort en de Hallepoort, stukken van de eerste omwalling aan het Sint-Katelijneplein en de Hofbergstraat, het Augustijnenklooster aan het de Brouckèreplein, "steen" van de familie Clutinc op de Houtmarkt...) en bij de meeste grote gebouwen tussen 1965 en 2005 (Philipstoren en Administratief Centrum van de Stad op het de Brouckèreplein, de vestigingen van de grote banken en verzekeringsmaatschappijen, maar ook van het Rijks-Administratief Centrum of de gerenoveerde cultuurcomplexen zoals de Ancienne Belgique, de Beursschouwburg of het Théâtre national de Belgique...) In de hele Brusselse vijfhoek bevinden zich overblijfselen die getuigen van de evolutie van de stad sinds het jaar 1000.

⁸Op dit ogenblik zijn de delen 1-20 verschenen, Brussel, Ministerie van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, 1992-2005: Cabuy Y., Demeter St. et al. (1992-1997); Guillaume A., Meganck M. et al. (2004-2009). Er wordt geleidelijk een vereenvoudigde versie online geplaatst op de cartografische site van het Bestuur Ruimtelijke Ordening en Huisvesting van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (www.brugis.be).

15. Afgezien van enkele occasionele studies ter voorbereiding van een restauratie begon de cel Archeologie in 2004 de bouwarcheologie uit te bouwen met de aanwerving van een gespecialiseerde archeoloog in het kader van een overeenkomst met de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis. Dankzij deze functie konden verschillende archeologische werken worden uitgevoerd. Soms hadden ze een zekere omvang, maar ze waren meestal tot enkele weken beperkt. Dat blijft veel te weinig, rekening houdend met het aantal stedenbouwkundige ingrepen die in een metropool zoals Brussel worden uitgevoerd.

1.3. Financieel kader, administratieve logica en wetenschappelijk potentieel

16. Het Brussels Wetboek voor Ruimtelijke Ordening (BWRO) is de wettelijke bevestiging van een zeer waardevolle werkwijze voor de archeologische praktijk in een stedelijke omgeving: het archeologisch beheer in Brussel wordt geïntegreerd in de procedures voor de afgifte van stedenbouwkundige vergunningen (art. 245). In theorie kan de gewestelijke administratie de afgifte van zo'n vergunning laten afhangen van opgravingen en/of de follow-up van de bouwplaats. Bovendien schrijft het BWRO voor dat de Overlegcommissie⁹ moet worden geraadpleegd voor elk onroerend goed dat in de wettelijke inventaris van het onroerend erfgoed is opgenomen. Aangezien deze inventaris nog niet volledig gepubliceerd is in het Belgisch Staatsblad, gaat het, zolang er geen algemene inventaris van het onroerend erfgoed is goedgekeurd, om alle gebouwen en bouwcomplexen die van vóór 1932¹⁰ dateren (art. 207). De cel Archeologie heeft zitting in de Overlegcommissie via de vertegenwoordiger van de Directie Monumenten en Landschap-

pen, die er lid van is. In de praktijk is de cel niet in staat om alle dossiers en werken te volgen. Bij gebrek aan budgettaire middelen moet ze bijgevolg keuzen maken.

17. De administratieve link tussen de stedenbouwkundige procedures en de archeologische follow-up wordt soms verstoord wanneer de site in kwestie binnen het toepassingsgebied van een bijzonder bodembestemmingsplan (BBP) valt dat geen archeologisch luik bevat. De stedenbouwkundige voorschriften voor de BBP's zijn immers op voorhand opgesteld, zodat, als een site of een pand aan alle voorschriften voldoet, de gemeentelijke overheid de vergunning kan verlenen zonder de overlegcommissie te raadplegen en er bij gevolg geen archeologische clause kan worden opgelegd. Thans trachten de archeologen van het Gewest de gemeenten bewust te maken van het belang om dergelijke clauses op te leggen voor de gebieden die in de Atlanten van de ondergrond worden vermeld, ofwel aan de bron, bij het opstellen van de BBP's, ofwel bij het afgeven van de stedenbouwkundige vergunningen geval per geval.

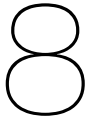
18. Tot slot bevat het BWRO het begrip 'opgravingen van openbaar nut' die op initiatief van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest worden uitgevoerd (art. 244 en 245) of op verzoek van een auteur die erkend is om archeologisch onderzoek uit te voeren (koninklijk besluit van 3 juli 2008)¹¹, maar het wetboek geeft in hoofdzaak voorrang aan het begrip "preventieve opgravingen". Daaruit kan men afleiden dat men enkel onderzoekt wat onmiddellijk met verandering of vernietiging wordt bedreigd. Eigenlijk strookt deze beleidskeuze met de aanbevelingen van het Verdrag van Malta¹² en met de uitoefening van de geregionaliseer-

⁹De overlegcommissie is een adviesorgaan dat in elk van de negentien gemeenten bestaat. Ze dient een advies uit te brengen aan de administratieve overheid vóór de afgifte van een stedenbouwkundige vergunning wanneer de stedenbouwkundige wetgeving zulks voorschrijft.

¹⁰De inventaris van het onroerend erfgoed wordt opgemaakt, bijgewerkt en gepubliceerd door de Directie Monumenten en Landschappen. Dit werk van zeer lange adem werd aangevat vóór de regionalisering en wordt voortgezet met een publicatie op het internet (www.irismonument.be) met wetenschappelijke waarde. De bij wet voorgeschreven publicatie in het Belgisch Staatsblad is tot op heden zeer beperkt.

¹¹Besluit van de Brusselse Hoofdstedelijke Regering betreffende de toestemming voor het uitvoeren van archeologische opgravingen of peilingen door erkende auteurs.

¹²(herzien) Europees Verdrag inzake de bescherming van het archeologisch erfgoed, gesloten te La Valetta (Malta) op 16 januari 1992, dat onder meer de bevoegdheden en verplichtingen van de Staten op het gebied van het archeologisch erfgoed vastlegt. Het werd goedgekeurd door het Brussels Hoofdstedelijk Gewest in 1992 en zal binnenkort definitief geratificeerd worden door België.

de overheidsbevoegdheid inzake ruimtelijke ordening en de gevolgen ervan voor het cultureel erfgoed. In die optiek wordt evenwel geen rekening gehouden met het archeologische proces in zijn geheel (in het bijzonder de aspecten onderzoek en cultuur), aangezien het gedeeltelijk ressorteert onder andere gewestelijke en/of federale besturen (leefmilieu en wetenschappelijk onderzoek) of onder gemeenschapsbesturen (roerend erfgoed en cultuur). Op dit ogenblik oefenen die overheden hun desbetreffende bevoegdheden niet uit.

19. De analyse brengt verschillende problemen aan het licht. Bijgevolg is er heel wat denkwerk vereist om mogelijke oplossingen te vinden:

- Een gebrek aan financiële middelen. Er zijn meer middelen nodig om archeologisch onderzoek te kunnen uitvoeren in alle bouwprojecten en het grote aantal restauraties in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. Het tekort aan middelen leidt ertoe dat de archeologische studies die moeten worden uitgevoerd in het kader van de beschermings- en restauratieprocessen, thans niet altijd systematisch worden opgelegd door de administratie. Enkel de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen kan een eensluidend (bijgevolg dwingend) advies uitbrengen en aldus een voorafgaande studie opleggen in het kader van een enige vergunningsaanvraag voor een beschermd gebouw. Deze mogelijkheid geldt dus voor een vrij klein percentage van de Brusselse gebouwen uit het ancien régime (minder dan 1%)¹³. Voor die studies wordt echter geen bestek opgemaakt en ze worden niet altijd binnen redelijke termijnen aangevraagd. Bijgevolg worden ze zonder archeologische afwegingen afgehaspeld door de architecten van het project die de werken zo snel mogelijk willen aanvatten. De wetenschappelijke kwaliteit van het archeologisch onderzoek laat dan vaak te wensen over.
- De archeologie wordt in het Gewest vaak onvolledig en zonder link met wetenschappelijk onderzoek beoefend, omdat ze onder het Bestuur Ruimtelijke Ordening en Huisvesting valt. De beheers- en onder-

zoeksactiviteiten zijn evenwel complementair en verrijken elkaar. Op termijn bestaat het risico dat archeologie in het Gewest wordt beperkt tot een loutere registratieprocedure, waarbij het wetenschappelijk werk aan anderen wordt overgelaten. Deze situatie belemmert de mogelijke interacties met het beheer zelf en belet daardoor dat de archeologie een grotere rol in het globale proces van de ruimtelijke ordening kan spelen. In de praktijk wordt de archeoloog pas ingeschakeld wanneer de projecten die het erfgoed aantasten, in de laatste fase komen. Daardoor kan hij niet proactief te werk gaan. Het gevaar bestaat dan dat archeologie haastwerk wordt.

- Afgezien van het tekort aan middelen en de positie van de archeoloog in het administratieve kader, moet men vaststellen dat er geen echte cultuur van de bouwarcheologie bestaat zoals wel het geval is in sommige Europese landen zoals het Verenigd Koninkrijk, Nederland en Zwitserland. Het recente voorbeeld van de restauratie van de gevel van het huis “den Ezel”, dat nochtans eigendom van de stad Brussel is, toont dat duidelijk aan. Bij de restauratie van dit huis, gelegen Grote Markt 39 en erkend als een parel van het Brussels architecturaal erfgoed, dat sinds 1998 op de werelderfgoedlijst van de Unesco staat, werd geen aandacht geschonken aan de structuur van het gebouw, hoewel er zeer grondige technische onderzoeken van de gevel (met onder meer demontage, identificatie en diagnose van de gebruikte materialen, van de mortel, van de verf...) en ondergrondse opgravingen werden uitgevoerd (CORDEIRO en MARTOU, 2005). Zelfs een beperkte restauratie had de gelegenheid kunnen zijn om een globaal archeologisch onderzoek uit te voeren (van de ondergrond tot de muren) om onze kennis aan te vullen over dat essentiële deel van de oude stad dat te vaak beschouwd wordt als een homogeen geheel van gebouwen van het einde van de XVIIe en het begin van de XVIIIe eeuw. Het is des te betreurenswaardiger dat de bouwarcheologie wordt onderbenut, aangezien er volgens de bepalingen inzake bewaring-restauratie sinds het Handvest van Venetië (1964)¹⁴ omvangrijk werk moet worden gele-

¹³Voor niet-beschermd gebouwen is het advies van de commissie louter indicatief en hoeft het zelfs niet te worden aangevraagd.

¹⁴Het Handvest van Venetië voor het behoud en de restauratie van monumenten en plaatsen, IIe Internationaal Congres van Architecten en Technici van de historische monumenten, Venetië, 1964 (goedgekeurd door ICOMOS in 1965).

verd om de documentatie over en de kennis van het gerestaureerde erfgoed te vergroten (art. 16). Dat is enkel mogelijk door archeologisch onderzoek. Talrijke studies die werden uitgevoerd in opdracht van private opdrachtgevers van renovatie- of restauratiewerken blijven meestal onuitgegeven en ontoegankelijk. De studies waartoe de Directie Monumenten en Landschappen rechtstreeks opdracht heeft gegeven, worden geïnventariseerd en kunnen worden geraadpleegd middels een met redenen omkleed verzoek dat aan het Documentatiecentrum wordt gericht met toepassing van de ordonnantie van 30 maart 1995 betreffende de openbaarheid van bestuur. We kunnen enkel aanmoedigen dat de uitgevoerde studies, vooral sinds 2004, worden gepubliceerd of dat de onderzoeksgegevens in een andere vorm ter beschikking worden gesteld voor onderzoeksdoeleinden.

2. Mogelijke oplossingen voor een efficiënte en in de gewestelijke samenleving geïntegreerde archeologie

20. Het tekort aan middelen kan enkel verholpen worden door het budget voor archeologie op te trekken, maar het invoeren van goed ontworpen wetenschappelijke instrumenten kan de efficiëntie verhogen en een althans gedeeltelijke oplossing bieden voor de problemen die rijzen door de bijzondere omstandigheden waarin de archeologie wordt beoefend. Gelet op de positie van de archeologie in het administratief proces, maakt de reeks *Atlansen van de archeologische ondergrond* het mogelijk om de keuzen inzake archeologie van de ondergrond gedeeltelijk te optimaliseren. Dat wijst op het verband dat tussen onderzoek en beheer van het erfgoed moet worden gelegd. Op het gebied van bouwarcheologie beschikt het Bestuur op dit ogenblik over geen enkel soortgelijk instrument. De inventarissen van het monumentenerfgoed (1989-1994) zijn verdienstelijk, maar niet nauwkeurig genoeg wat de gebouwen van het ancien régime betreft.

21. Bijgevolg dient er een atlas van het architecturaal erfgoed van het ancien régime te worden opgesteld. Idealiter moet er eerst een dynamisch programma voor archeologisch onderzoek worden opgezet. Aangezien dat programma moet dienen om kennis van de omgeving op te doen, teneinde de besluitvorming te optimaliseren, moet het soe-

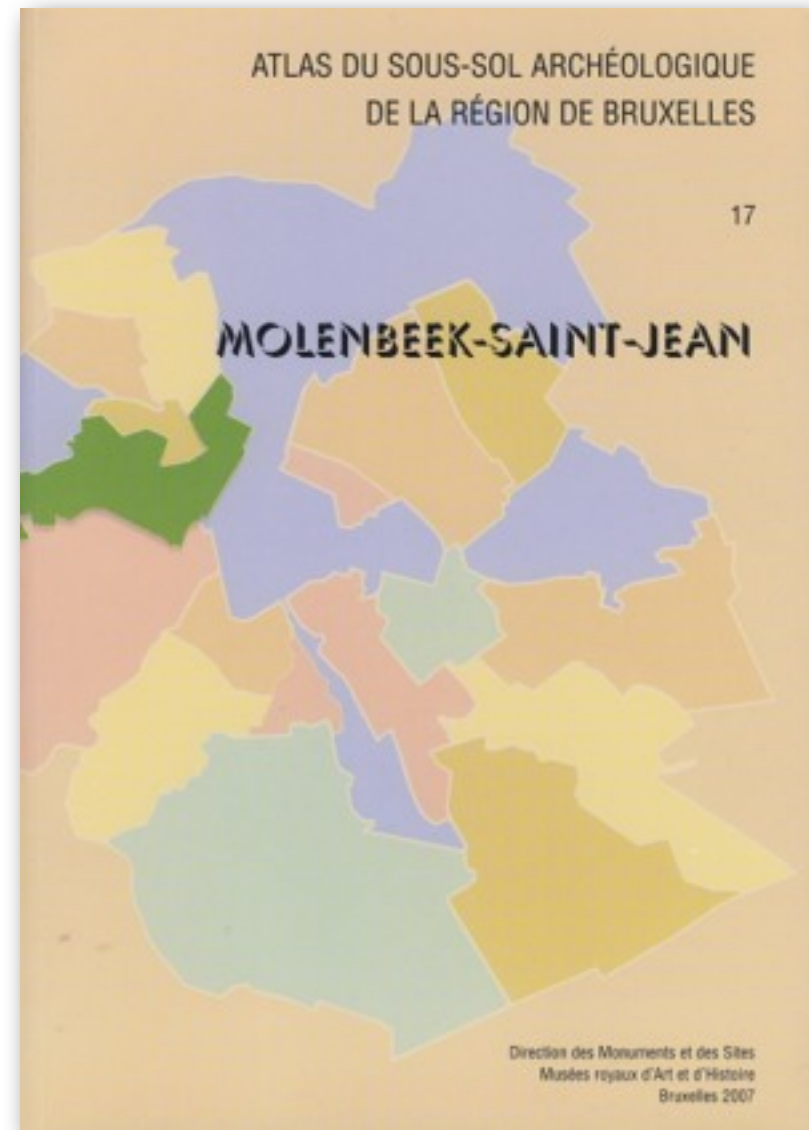

Foto 5. Cover van een Archeologische Atlas.

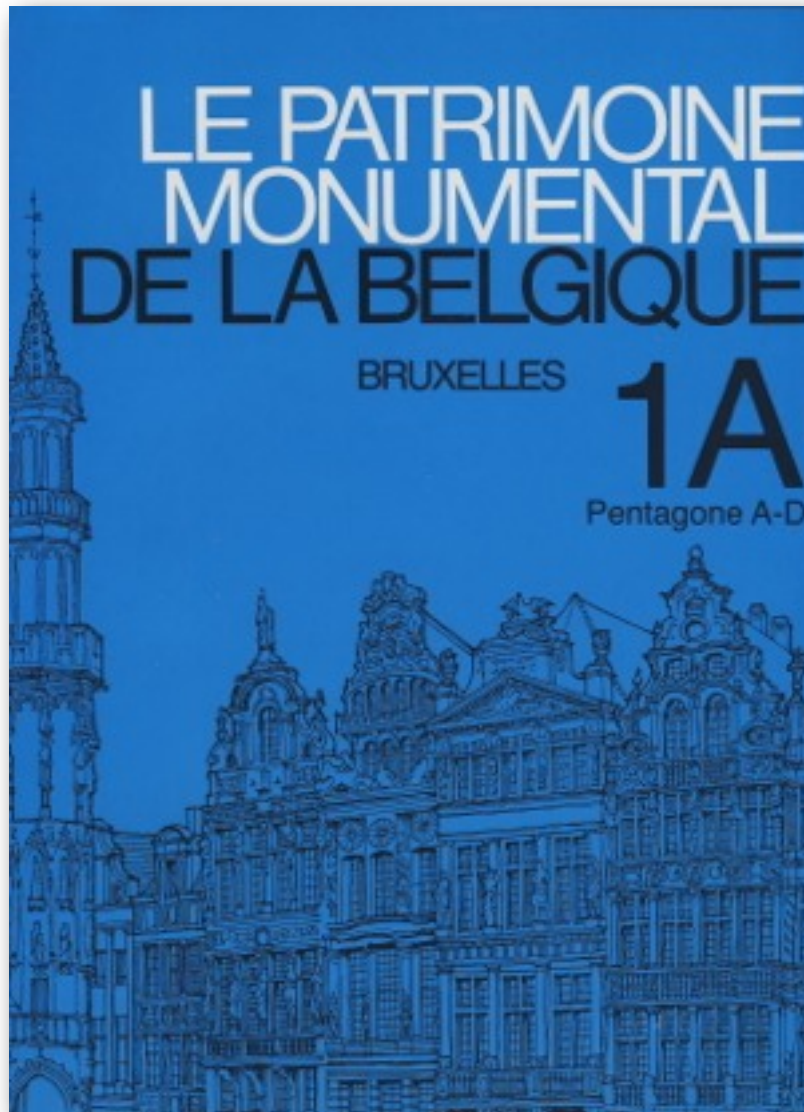

Foto 6. Cover van een boekdeel van het Monumentenerfgoed.

pel en in staat zijn om nieuwe gegevens van archeologische studies of follow-ups van bouwplaatsen op te slaan en de verzamelde gegevens dagelijks bij te werken. Zo'n instrument moet worden opgevat als een echt kaderproject dat in eerste instantie het opmaken van een atlas-inventaris vereist die vervolgens bijgewerkt en gebruikt wordt in het kader van een archeologisch onderzoeksprogramma. Het programma moet uitgevoerd worden in het kader van echte samenwerking tussen de administratie en de onderzoeksinstituten die in het Brussels Gewest zijn gevestigd (universiteiten en wetenschappelijke instellingen zoals de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis, het Stadsarchief of nog het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium). Die samenwerking zou in het bijzonder zorgen voor beroepsopleiding en aanwerving van gekwalificeerd en minder gekwalificeerd personeel ten dienste van een gewestelijk project.

22. Zo'n gegevensbank belemmert geenszins de modernisering van de stad en kan een handige interface vormen tussen de verschillende betrokken actoren en een efficiënt multimodaal instrument zijn dat de projecten afstemt op de gemeenschappelijke uitdagingen die door de gewestelijke overheden zijn vastgesteld:

- voor het bestuur moet een dergelijke gegevensbank de coördinatie van het werk tussen het luik Ruimtelijke Ordening (Planning, Stedenbouw en Stadsvernieuwing) en het luik Archeologie (Monumenten en Landschappen) vergemakkelijken. De gegevensbank zou ervoor zorgen dat, zodra een bouwproject of een beschermingsprocedure wordt aangekondigd, de uitdagingen op het vlak van wetenschap en erfgoed gemakkelijker worden vastgesteld dankzij een almaar betere kennis van de omgeving. De gegevensbank moet vooral de informatie structureren en de gewestelijke overheden de noodzakelijke kennis en richtlijnen bezorgen om met kennis van zaken de stad van morgen aan te leggen;
- voor het maatschappelijk middenveld moet de gegevensbank in twee talen toegankelijk zijn op het internet en moet ze bijdragen tot de bewustmaking van erfgoed en archeologie;
- voor de bouwprofessionals en de kleine eigenaars van oude gebouwen moet de raadpleging van de gegevensbank de eerste fase zijn bij het ontwerp van hun project en een instrument om hen bewust te

maken van de kwaliteit van hun onroerend goed. Ze zouden dan verplicht zijn om de gegevensbank te raadplegen en in dialoog te treden met de Directie Monumenten en Landschappen;

- voor de wetenschappers moet de gegevensbank richting geven aan de studies over de archeologische structuren van het Gewest (topografische oorsprong van de stad en de omringende dorpen, woonvormen, bevolkingsgroepen en hun levenswijze...). Met zo'n instrument zouden de voorafgaande archeologische studies, die zo noodzakelijk zijn voor een goed beheer en een efficiënte restauratie van de historische monumenten, veel meer kunnen doen dan enkel rekening houden met de gebouwen op zich, maar ze ook in hun omgeving bestuderen. Ze zouden dan echte globale archeologische studies worden die de archeologische en erfgoedwaarde van het onroerend goed bepalen, zijn potentieel als historische bron benutten en het in de beste omstandigheden bewaren voor de toekomst.

23. In dat kader moet het systeem voor de financiering van de preventieve archeologie dringend herzien en afgestemd worden op het principe "de bouwprofessional betaalt", dat van toepassing is in de meeste Europese landen die het Verdrag van Malta hebben ondertekend (LO-DEWIJCKX, 2008, p. 15). Dat sluit natuurlijk de mogelijkheid van overheidsfinanciering in partnerschap met de bouwprofessional niet uit. Dat principe moet evenwel op zijn minst op symbolische wijze een morele verantwoordelijkheid bij de bouwprofessional leggen, die van hem de aanvrager en bijgevolg de grootste betaler maakt (DE WAHA, 1994). Buitenlandse ervaringen (in het bijzonder in Groot-Brittannië en Frankrijk) tonen aan dat dit supplement dat voor rekening van de particulieren komt, de stedenbouwkundige ontwikkeling helemaal niet afremt. Het supplement wordt bij de aanvang van het project afgehouden en is vaak slechts een zeer klein percentage van de totale kostprijs. Het levert de bouwprofessional uiteindelijk een symbolisch kapitaal en een positief imago van zijn activiteiten op (DEMOULE en STIEGLER, 2008, p. 6).

Besluit: de economische, sociale en culturele gevolgen

24. Het beleid voor de herwaardering van de stad houdt al rekening met het erfgoed (SCHAUT, 1996). Toen het Brussels Hoofdstedelijk Gewest in 1989 werd opgericht, werd het onroerend erfgoed trouwens in het eerste *Gewestelijk Ontwikkelingsplan* (1991) en vervolgens in het recente *Plan voor de Internationale Ontwikkeling* (2007) uitdrukkelijk erkend als een grote troef voor de bloei van het stadsgewest. Het vrij grote verschil tussen woorden en daden doet de wenkbrauwen fronsen. Het Brussels erfgoed biedt nochtans een reëel potentieel en is interessant voor het grote publiek. Daarvan getuigen elk jaar een groot aantal publicaties en het succes van de Erfgoeddagen.

25. In dat verband is het feit dat het begrip "erfgoed" zo weinig aan bod kwam in de besprekingen van de StatenGeneraal van Brussel in 2008-2009 zowel veelbetekenend als verontrustend¹⁵. Bij nader toezien werd tijdens de debatten tussen de regels meermaals gewezen op het belang van de waardering van het erfgoed. Er werden immers verschillende vaststellingen gedaan in verband met de ontwikkeling van het toeristisch aanbod of de verbetering van het imago van Brussel en de stedelijke leefomgeving. Bij de organisatie van het toerisme in Brussel wordt thans de nadruk gelegd op de Europese, internationale en kosmopolitische dimensie van de stad. Het is duidelijk de bedoeling om toeristen aan te trekken die geïnteresseerd zijn in de Europese identiteit, in het bijzonder toeristen uit de lidstaten van de Europese Unie (CALAY, 2006). Wat het imago en de leefomgeving van Brussel betreft, werd tijdens de besprekingen beklemtoond dat men voor betere verbindingen met het openbaar vervoer moet zorgen, een grotere functionele gemengdheid in de wijken tot stand moet brengen om de buurtcontacten en -relaties te bevorderen, en openbare ruimten moet aanleggen en onderhouden, want die bevorderen ontspanning, sociale relaties en het welzijn. Het is de bedoeling om de stadsvlucht tegen te gaan en investeerders, toeristen en nieuwe bevolkingsgroepen aan te trekken¹⁶.

¹⁵Twee summiere vermeldingen in synthesesnota nr. 4 (Brussel, duurzame stad) en nr. 7 (De Brusselse economie).

¹⁶<http://www.etatsgenerauxdebruxelles.be>; editie op papier in Collectif (2010).

26. Op die verschillende punten zou, enerzijds, het huidige toeristische aanbod moeten worden aangevuld, want het mag niet worden beperkt tot de Europese instellingen en het hedendaagse erfgoed, maar het moet alle historische en archeologische aspecten van de stad onder de aandacht brengen. Anderzijds moeten de gebouwen van de stad beter tot hun recht komen door onder meer het belang van de oude gebouwen, hun integratie in de hedendaagse omgeving en hun duurzaam gebruik te benadrukken. Die doelstellingen kunnen enkel worden bereikt als men een imago promoot dat niet op de “brusselisering” gebaseerd is, maar op de waardering van een rijk erfgoed aan oude gebouwen die in harmonie met recentere gebouwen bewaard worden en beheerd worden door de eigenaars en de verschillende erfgoedactoren. Dat werk is van cruciaal belang voor Brussel, aangezien het hoofdkenmerk van zijn architecturaal weefsel precies een grote diversiteit van bouwstijlen is.

27. Van dat werk mogen we bijgevolg positieve gevolgen voor de gewestelijke economie en het nationale en internationale imago van de stad verwachten. Een ambitieus archeologisch en erfgoedbeleid zou zeer diverse betrekkingen scheppen – archeoloog, onderzoeker, grondwerker, technicus, beheerder en communicatiemedewerker (toeristische gids, begeleider van erfgoedklassen, organisator van evenementen rond erfgoed in de wijken...). Een beter imago van de stad zou haar aantrekkelijkheid vergroten, banen scheppen en leiden tot gediïversifieerde economische ontwikkeling. Toeristische promotie wordt immers meer bepaald door het imago dat men aan de buitenwereld geeft dan door het lokale potentieel. Het beeld dat de toeristen van de Brusselse architectuur en stedenbouw hebben, is echter niet echt positief. Verschillende peilingen bevestigen het vooroordeel dat Brussel een stad is met een verwaarloosd en dus minder interessant erfgoed (PAUTHIER, 2006). Zo'n visie berust natuurlijk op een waardeoordeel dat natuurlijk in grote mate verklaard wordt door het feit dat Brussel zijn troeven niet goed uitspeelt. Ten slotte mogen we de sociale voordelen niet vergeten. De stedelijke omgeving verbeteren via promotie van het erfgoed draagt bij tot het welzijn en maakt de burgers bewust van het erfgoed, dat in de herinnering moet blijven en de identiteitsdrager bij uitstek is (BABELON en CHASTEL, 1980).

28. De herwaardering van de stad via de bouwarcheologie die erfgoed 'creëert' door het op te sporen, te bestuderen en te beschermen, zou geïncubiseerd kunnen worden, waardoor de oude architectuur binnen het bereik van het grote publiek zou worden gebracht. De oude architectuur kan immers harmonieus naast de hedendaagse architectuur staan en men kan de tegenstelling overstijgen tussen, enerzijds, de oude gebouwen en, anderzijds, de nieuwe gebouwen die een zelfingenomen en triomfantelijke moderniteit uitstralen. In die context zou bouwarcheologie van burgerzin getuigen.

Bibliografie

- AITCHISON K. (2009), *A la découverte des archéologues en Europe. Rapport transnational*, Reading, Institute for Archaeologists
- Atlas van de archeologische ondergrond van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest*, vol. 1-21, Brussel, Ministerie van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest en Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis, 1992-2010 : CABUY Y., DEMETER S. et al. (1992-1997); GUILLAUME A., MEGANCK M. et al. (2004-2010).
- BABELON J.-P. en CHASTEL A. (1980), *La notion de patrimoine*, réimp. 2008, Paris.
- CALAY V. (2006), « Valoriser l'Europe à Bruxelles. Un enjeu pour l'Europe, un enjeu pour Bruxelles », in Jaumain S. (dir.), *Destination Bruxelles. Le tourisme, un secteur d'avenir*, Bruxelles, *Les Cahiers de la Fonderie*, n° 34, pp. 69-73.
- Collectif (2010), *Het Brussels maatschappelijk middenveld laat zijn stem horen. Staten-Generaal van Brussel*, Brussel, Le Cri, coll. *Histoire*.
- CORDEIRO P. en MARTOU M.-N. (2005), « De restauratie van Den Ezel, een gevel op de Grote Markt van Brussel », *Monumenten en Landschappen*, 24/3, pp. 4-14.
- DE JONGE K. en VAN BALEN K. éd. (2002), *Preparatory Architectural Investigation in the Restoration of Historical Buildings. Papers of the international updating course held at the Raymond Lemaire International Centre for Conservation*, (Leuven, 25 mei - 1 juni 1996), Leuven, University Press.
- DEMOULE J.-P. en STIEGLER B. (éds) (2008), *L'avenir du passé. Modernité de l'archéologie*, Paris, La Découverte.
- DE WAHA M. (1994), « Droit de cité pour l'archéologie de la cité. L'archéologie bruxelloise en quête d'une organisation et d'une législation », in DE WAHA M. (éd.), *Une archéologie pour la ville. Actes du colloque international « Archéologie et urbanisme » (Université Libre de Bruxelles, 8-9 décembre 1992)*, Brussel, Dienst Monumenten en Landschappen, Ministerie van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, pp. 237-256.
- HEYMANS V. (dir.) (2007), *Les maisons de la Grand-Place de Bruxelles*, Bruxelles, CFC Éditions.
- LODEWIJCKX M. (2008), *De arbeidsmarkt voor archeologen in België in 2007-2008*, Leuven, KULeuven.
- MEYFROOTS G. (2001), « Het Comité d'Études du Vieux Bruxelles (1903-1939). Vier decennia in de marge van de monumentenzorg », *Monumenten en Landschappen*, 20/2, pp. 8-33.
- Het monumentenerfgoed van België, Brussel-Vijfhoek*, 1 vol., 3 t., Luik, 1989-1994, en internetsite van het BHG die de papieren inventaris aanvult : <http://www.monument.irisnet.be/nl/protoc/inventaires.htm>
- PAUTHIER I. (2006), « Tourisme et politiques urbaines à Bruxelles : beaucoup reste à faire », in Jaumain S. (dir.), *Destination Bruxelles. Le tourisme, un secteur d'avenir*, Bruxelles, *Les Cahiers de la Fonderie*, n° 34, pp. 64-68.
- SCHAUT C. (1996), *Patrimoine et développement urbain*, Namur, Ministère de la Région wallonne.
- SCHULLER M. (2002), *Building Archaeology*, Paris, Icomos.
- SOSNOWSKA P. (te verschijnen in 2011), « De l'habitat ordinaire à « l'hôtel de maître » : la maison Dewez, rue de Laeken, à Bruxelles (xive-xxie s.) ».
- SOURNIA B. et VAYSSETTES J.-L. (1991), *Montpellier, la demeure médiévale*, Paris, Imprimerie nationale, coll. *Études du patrimoine*, n° 1.

Om deze tekst te citeren

Paulo CHARRUADAS en Stéphane DEMETER, « Voor een gewestelijke bouwarcheologie. Beter omgaan met de oude architectuur in Brussel », *Brussels Studies*, Nummer 52, 3 oktober 2011, www.brusselsstudies.be

Links

Andere versies van deze tekst zijn beschikbaar

ePub FR: <http://www.brusselsstudies.be/medias/publications/BruS52FR.epub>

ePub NL: <http://www.brusselsstudies.be/medias/publications/BruS52NL.epub>

ePub EN: <http://www.brusselsstudies.be/medias/publications/BruS52EN.epub>

pdf FR: <http://www.brusselsstudies.be/medias/publications/BruS52FR.pdf>

pdf NL: <http://www.brusselsstudies.be/medias/publications/BruS52NL.pdf>

pdf EN: <http://www.brusselsstudies.be/medias/publications/BruS52EN.pdf>

De videos die verschenen zijn in *Brussels Studies* zijn te bezichtigen op het Vimeo kanaal van *Brussels Studies* op de volgende link :

<http://vimeo.com/channels/BruS>